

dişi Ebî Zerrî'l-Ğıfârî adıyla yayımlamıştır (Bombay 1407/1989). Ebû Zerr'in hayatına dair müstakil eserler de yazılmıştır. Bunlar arasında Salâh Azzâm'ın *Şehidü'l-kelime Ebû Zer el-Ğıfârî* (Kahire 1966); Abdülhalîm Mahmûd'un *Ebû Zer el-Ğıfârî ve's-şü'yü'ıyye* (Kahire 1976, 1981); Muhammed Ali es-Sûrî'nin *Aşdağı ehli zamânihî Ebû Zer el-Ğıfârî el-ıştirâki'l-muârid* (Beyrut 1979); Muhammed Azraf'ın *Ebû Zer el-Ğıfârî* (Dakka 1980); Mahmûd Şelebî'nin *Hayâtü Ebî Zer* (Beyrut 1981); Muhammed Ali'nin *Hel kârâ'te Ebâ Zer* (Beyrut 1981); Muhsin el-Emin'in *Ebû Zer el-Ğıfârî* (Beyrut 196?); Münîr Gadbân'ın *Ebû Zer el-Ğıfârî ez-zâhidü'l-mücâhid* (Zerkâ 1390/1970); Abdülmecid Muhammed el-Aktaş'ın *Ebû Zer el-Ğıfârî ve ârâ'ü-hû fi's-siyâse ve'l-iktisâd* (Amman 1405/1985); Ali b. Sâib el-Amrî'nin *en-Nübze fî tercemeti Ebî Zer ve târihi Rebeze* (Riyâd 1407) ve Hüsnî Şeyh Osman'ın *Hâzâ Ebû Zer: Târîhu'l-hayâtî'l-ictimâ'ıyye ve's-siyâsiyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-müctema'ı'l-İslâmî* (Cidde 1410/1990) adlı eserleri sayılabilir. Ebû Zer hakkında Farsça olarak yazılmış eserler de vardır. Bunlardan Ali Rîzâ Allahyârî'nin *Ebû Zerr-i Ğıfârî* (Tahran 1964) ve Muhammed Muhammedî İştihârdî'nin *Sîmâ-yi Ebû Zerr-i Ğıfârî: Şehid-i Rebeze* (Kum 1974) adlı eserleri zikredilebilir. Ali Şeriatî'nin *Ebû Zerr-i Ğıfârî'si* (Meşhed, ts.), Abdülhamîd Cûde es-Sehhâr'ın aynı adı taşıyan Arapça eserinin Şii rivayetlerle genişletilmiş Farsça tercümesinden ibarettir. Ali Şeriatî'nin bu tercümesi Salih Okur tarafından *Sosyal Adaletçi Ebû Zer-i Ğıfârî* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1987). A. J. Cameron'un da *Abû Dharr al-Ghifârî an Examination of his Image in the Hagiography of Islam* (London 1973) başlıklı bir çalışması vardır.

Türk Ansiklopedisi'nde Ebû Zer el-Ğıfârî hakkında, "Hazret-i Peygamber tarafından özellikle övülen dört uludan biridir (ötekiler: Ali, Selman ve Mikdâd)" denmesi (XIV, 283), bu konuda Şii kaynaklara bağlı kalındığı kanaatini uyandırmaktadır. Zira çeşitli meziyetleri sebebiyle Hz. Peygamber'in övdüğü pek çok sahâbî vardır. Bu eserdeki bilgileri tekrarlayan diğer bazı ansiklopedilerde de Ebû Zer hakkında yanlış bilgilere rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 144-181; Buhârî, "İlim", 10; a.m.f., *el-Târîhu'l-kebir*, II, 221; Müslim, "İmâret", 16-17; İbn Mâce, "Mu'addime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 35; Vâkıdî, *el-Megâzî*, bk. İndeks; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80, 336, 346, 354; III, 555; IV, 219-237; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), I, 62; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 2, 67, 152, 195, 252-253; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 124, 163, 171-174; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 510; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 348-351; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 215; IV, 61-65; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fuhûmî'l-eşer* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975, s. 140, 174, 364; a.m.f., *Telbîsü'iblis*, Kahire 1340, s. 172, 173, 187, 190; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 113-116, ayrıca bk. İndeks; a.m.f., *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), I, 357-358; VI, 99-101; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, II, 46-78; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IX, 327-332; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 62-64; a.m.f., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, XII, 90-91; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 311-318; *Tecrid Tercemesi*, V, 26-27; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 28; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1954, s. 158-159; Münîr Muhammed Gadbân, *Ebû Zer el-Ğıfârî ez-zâhidü'l-mücâhid*, Zerkâ 1390/1970; Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1393-94/1973-74, IX, 247-266; Rif'at el-Avdî, *el-İktisâdü'l-İslâmî ve'l-fikrû'l-mu'âşır*, Kahire 1974, s. 376-381; Ali Şeriatî, *Ebû Zerr-i Ğıfârî*, Meşhed, ts.; Muhammed Cevâd Âlû'l-Fakih, *Ebû Zer el-Ğıfârî*, Beyrut 1400/1980; Abdülmecid Muhammed el-Aktaş, *Ebû Zer el-Ğıfârî ve ârâ'ü-hû fi's-siyâse ve'l-iktisâd*, Amman 1405/1985; Hüsnî Şeyh Osman, *Hâzâ Ebû Zer*, Cidde 1410/1990; Ulrich Haarmann, "Abû Dharr-Muhammed's Revolutionary Companion", *MW*, LXVIII/4 (1978), s. 285-289; Abdülhâdî el-Fadlî, "Kabru Ebî Zer", *el-Mevsim*, II/8, Şam 1990, s. 1357-1366; *TA*, XIV, 283; M. Th. Houtsma, "Ebû Zerr", *IA*, IV, 61; "Ebûzer el-Gaffârî", *İst.A*, IX, 4860-4861; J. Robson, "Abû Dharr", *El²* (İng.), I, 114-115.

ABDULLAH AYDINLI

EBÜ ZER el-HALEBİ

(أبو ذر الحلي)

Ebû Zer Muvaffakuddîn Ahmed
b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî
(ö. 884/1480)

Muhaddis, Şâfiî fakihî,
edip ve tarihçi.

9 Safer 818'de (20 Nisan 1415) Halep'te doğdu. Babaannesi, Ömer b. Muhammed el-Acemî'nin kızı olduğu için babası gibi Sibt İbnü'l-Acemî olarak da tanınır. İlk tahsiline babasının yanında başladı. Daha sonra İbn Hatîb en-Nâsirîyye, İbn Mektûm er-Rahbî ve Şemsü's-Selâmî'den fıkıh, İbnü'l-Azâzî ve Şemsü'l-Malatî'den Arapça, İbn Hacer el-Askalânî ve diğer bazı muhaddislerden hadis okudu.

Ebû Zer önceleri edebiyata ilgi duymuş ve bu alanda birçok eser telif etmiştir. Daha sonra çalışmalarını hadis ve fıkıh sahasında yoğunlaştırmış, üstün zekâsı ve güzel ahlâkı sebebiyle hocası İbn Hacer'in takdirini kazanmıştır. Son yıllarında hâfızasını kaybetmiş ve gözleri görmez olmuştu. 15 Zilkade 884'te (28 Ocak 1480) vefat eden Ebû Zerr'in hayır sahibi, çevresinde daima saygı gören, zâhid ve alçak gönüllü bir ilim adamı olduğu rivayet edilir.

Eserleri. 1. *Mevlidü'n-nebiyyi'l-a'zam*. Hz. Peygamber'in doğumundan ve kısaca hayatından bahseden bir eserdir (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 7886/2). 2. *Ẕurretü'l-ayn fî fazli's-şeyhâyn ve's-şihreyn ve's-sıbtâyn*. Hulefâ-yi Râsîdîn ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin hakkında yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 1186/2). 3. *en-Nâzırü's-şahîh 'alâ Câmi'i's-şahîh* (Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 72). Bunların dışında kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *et-Tavzîh li-mübhemâtü'l-Câmi'i's-şahîh*, *Mübhemâtü Müslim*, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb* (İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-taleb* adlı eserine yazdığı zeyil), *Şerhu's-Şifâ*, *Şerhu Meşâbihî's-sünne*, *Risâle fi'l-amel bi-rub'i'l-usturlâb*, *Arûsü'l-efrâh fîmâ yukâlû fi'r-râh*, *İkdü'd-dürer ve'l-le'âl fîmâ yukâlû fi's-silsâl*, *el-Hildâlü'l-müstenîr fi'l-izâri'l-müste-dir*, *et-Tavzîh li'l-evhâmî'l-vâk'a fi's-şahîh* (Sehâvî, I, 198-199; *Keşfü'z-zunûn*, I, 292; Brockelmann, II, 76).

BİBLİYOGRAFYA :

Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*, I, 198-200; Süyûtî, *Nazmü'l-ıkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 30-31; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 339; *Keşfü'z-zunûn*, I, 249, 292, 553; II, 1012, 1054, 1133, 1151, 1325, 1520, 1583, 1701, 2046; Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübela' bi-târîhi Halebî's-şehbâ*, Halep 1342/1923, I, 25-27; V, 279; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 222-223; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 76; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 134; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 85.

ALİ ÖNGÜL

EBÜ ZER el-HEREVİ

(أبو ذر الهروي)

Ebû Zer Abd b. Ahmed
b. Muhammed el-Herevî
(ö. 434/1043)

Şahîh-i Buhârî râvilerinden
Horasanlı hadis hâfızı.

Kendisinden nakledildiğine göre 355 (966) veya 356 (967) yılında Herat'ta doğdu. Memleketinde, dedelerinden Semmâk'e nisbet edilerek İbnü's-Semmâk

diye tanındı. Ensârî, Mekke nisbeleriyle ve oğlu İsmâ'dan dolayı Ebû İsmâ künyesiyle de anılır. Ebû Zer Herat'ta İbn Hamîrûye gibi muhaddislerden hadis okudu. Daha sonra tahsil için İslâm ülkelerini dolaşmaya başladı. Basra'da Hilâl b. Muhammed, Bağdat'ta Dârekutnî ve Bâkılânî, Dimaşk'ta Abdülvehhâb b. Hasan el-Kilâbî, Mısır'da Ebû Müslim el-Kâtib, Mekke'de İbrâhim b. Muhammed ed-Dîneverî'den faydalandı. *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin üç meşhur râvisi Abdullah b. Ahmed b. Hammûye el-Hamevî'den 373'te (983-84) Serahs'ta, İbrâhim b. Ahmed el-Müstemlî'den 374'te (984-85) Belh'te, Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den 387'de (997) Merv'de *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi okudu ve bu eseri daha sonra Horasan, Bağdat ve Mekke'de okuttu. Hatîb el-Bağdâdî Ebû Zer'in Bağdat'ta hadis okuttuğunu, fakat o sırada kendisinin Bağdat'ta bulunmadığını söylemektedir. Mekke'de bir süre ikamet ettikten sonra civardaki havadar köylerden bir kadınla evlenerek oraya yerleşti. Kitapları Mekke'deki evinde dururdu. Hac mevsiminde hacceder ve talebelere hadis okuturdu.

Şaḥîḥ-i Buḥârî'yi Buhârî'nin talebesi ve en önemli râvisi Firebrî'nin üç tanınmış öğrencisinden okumuş olması ve onlara ait üç nüshadan bir nevi tenkitli nüsha meydana getirerek onu Mekke'de hac mevsiminde yıllarca okutması kendisine ve nüshasına büyük şöhret kazandırdı. Bu hizmeti sebebiyle *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin üçüncü nesil râvileri içinde en önemlisi sayıldı. *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin güvenilir tenkitli bir metnini elde etmek isteyen Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302), kendisine kadar gelen pek çok nüshayı göz önüne alarak bunları dört gruba ayırdı. "He" rumuzuyla zikrettiği Ebû Zer nüshasını bu dörtlü gruptan biri kabul etti. İbn Hacer el-Askalânî, daha eski nüshalara sahip olduğu halde Ebû Zer nüshasını *Fethû'l-bârî* adlı şerhine esas aldı. Pek çok hadis talebesi bu önemli hadis kitabını Ebû Zer'den dinlemek için Mekke'ye gelirdi. Ölümünden sonra *Şaḥîḥ-i Buḥârî* nüshasını Mekke'de okutan oğlu Ebû Meklûm İsmâ b. Ebû Zer, eseri kendisinden iki defa okuyup Endülüslüler'e rivayet eden Ebû Abdullah İbn Manzûr, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, İbn Dilhâs, şeyhülkurâ İbn Şüreyh ve Ebû Sâlih el-Müezzîn ona talebelik ettiler. İbn Abdülber en-Nemerî ile Hatîb el-Bağdâdî de kendisinden icâzet yoluyla rivayette bulundular.

Bağdat'ta bulunduğu sırada devrinin en büyük hadis âlimi sayılan hocası Dâ-

rekutnî'nin, yolda rastladığı genç âlim Bâkılânî'yi kucaklayıp öpmesi Ebû Zer'in Bâkılânî'yi tanımasına vesile oldu. Bağdat'ta Ehl-i sünnet muhaliflerine karşı sünneti savunan Bâkılânî'den kelâm ilmini ve Eş'arî'nin görüşlerini öğrendi; sonra da onun gibi fıkhıta Mâlikî, itikad- da Eş'arî mezhebini benimsedi. Mekke'de kelâm ilmini Ebû Zer el-Herevî'den öğrenen Mağribli ve Endülüslü öğrencileri, daha önce aklî ilimlerin okutulmadığı memleketlerine bu ilimlerin girmesini sağladılar.

Ebû Zer 5 Zilkade 434'te (16 Temmuz 1043) Mekke'de vefat etti. 433 (1042) ve 435'te (1044) öldüğünü söyleyenler de vardır.

Eser yazmak ve talebe okutmak dışında bir şeyle meşgul olmayan Ebû Zer el-Herevî zâhidâne yaşar ve eline geçeni etrafındakilere dağıtırdı. Onun, talebesi Kayrevanlı fakih Ebû İmrân el-Fâsî ile arasında geçen şu olay dikkat çekicidir: Fâsî, Ebû Zer'in köyde bulunduğu bir sırada Mekke'deki evine giderek kütüphanesine bakan memurdan, Herevî'den okuyacağı bazı kitapları istinsahına yardımcı olmasını istedi. Buna yetkisi bulunmadığını ifade eden kütüphane memuru istediği kitabı kendisinin alabileceğini söyledi; Fâsî de bazı kitapları istinsah etmeye başladı. Bunu duyan Ebû Zer hemen Mekke'ye geldi ve kitaplarını Fâsî'den geri alarak bunları ona rivayet etmeyeceğine yemin etti. Olayı nakleden Zehebî, hem Fâsî'nin hem de Herevî'nin davranışını aşırı bulur.

Eserleri. Ebû Zer el-Herevî'nin pek çok eser kaleme aldığı söylenir. Bunlardan bazıları şunlardır: 1. *Fevâ'id*. Bir nüshası, Bağdat'ta Evkaf Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bulunmaktadır (nr. 2886/9, Talas 3240). 2. *Eḥâdîs*. Kahire'de Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de nüshası mevcuttur (Sezgin, I, 231). 3. *el-Müstedrek 'alâ Şaḥîḥi'l-Buḥârî ve Müslim*. Zehebî, *el-Müsnedü's-şâḥîḥi'l-mücerred 'ale'l-Buḥârî ve Müslim* diye de anılan eseri görüp ondan faydalandığını söyler. 4. *Mu'cemü's-şüyûḥ*. Bazı kaynaklar eserde 1100 âlim hakkında bilgi verildiğini kaydetmekte, ancak kitabı iyi tanıdığı anlaşılan Abdülhay el-Kettânî eserde 329 âlim ile 620 hadisin yer aldığını söylemektedir (*Fihrisü'l-feḥâris*, II, 611). Bunun dışında, Ebû Zer'in kendileriyle görüştüğü halde rivayette bulunmadığı âlimlere dair bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Muhtemelen bu iki eserdeki âlimlerin sayısı 1100'ü bulmaktadır.

Ebû Zer'in bunlardan başka, kendisine gelen rivayetlerden faydalanarak kaleme aldığı Allah'ın sıfatlarına dair *es-Sünne ve's-sıfât* ile *ed-Du'â* (*ed-De'âvât*), *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, *Fezâ'ilü Mâlik b. Enes*, *Meşânidü'l-Muvaṭṭa'* (*el-Muvaṭṭa'ât*), *Ke-râmâtü'l-evliyâ*, *el-Menâsik*, *Bey'âtü'l-'Aḳabe*, *Mâ ruviye fî bismillâhîr-raḥmânirraḥîm*, *Fezâ'ilü'l-'ideyn*, *Fazlû yevmi 'aşûrâ*, *er-Rü'yâ ve'l-menâmât*, *er-Ribâ*, *el-Yeminü'l-fâcire* ve *şehâdetü'z-zûr* ve *et-Tefsîr* adlı eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîḫü Bağdâd*, XI, 141; İbn Asâkir, *Tebyînü kezibî'l-müfterî*, s. 255-256; Abdül-gâfir el-Fârisî, *Târîḫü Nisâbûr* (nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1403, s. 1360; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 286-287; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 115-116; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 514; Zehebî, *Tezkretü'l-huffâz*, III, 1103-1108; a.mlf., *A'lamü'n-nübelâ*, XVII, 554-563; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, V, 201-202; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzeḥ*, II, 132-133; Fâsî, *el-'İkdû's-şemîn*, V, 539-541; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, I, 372-374; *Keşfü'z-zunûn*, I, 441; II, 1672-1673, 1735, 1830; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 437-438; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 104-105; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-feḥâris*, I, 157-158, 159; II, 610-611; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 65-66; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), IV, 66; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, I, 253; Sezgin, *GAS*, I, 231; a.mlf., *Buḥârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 177-191; J. Fück-Halle, "Beitrage zur Überlieferungsgeschichte von Buhârî's Traditionssammlung", *ZDMG*, sy. 92 (1938), s. 72-75; J. A. Wakin, "Abû Darr Heravî", *Elr.*, I, 269.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ ZEYD el-BELHÎ

(bk. BELHÎ, Ebû Zeyd).

EBÜ ZEYD el-ENSÂRÎ

(أبو زيد الأنصاري)

Ebû Zeyd Saîd b. Evs
b. Sâbit el-Ensârî
(ö. 215/830)

Basra mektebine mensup
dil ve edebiyat âlimi.

119 (737) yılında Basra'da doğdu. Dedesi Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd el-Ensârî Hazrec kabilesinden olup Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur'ân-ı Kerim'i toplayan heyet arasında yer almıştır. Ebû Zeyd kıraat ilmini ve Arap edebiyatını Ebû Amr b. Alâ ve Mufaddal ed-Dabbî, hadis ilmini de İbn Cüreyc, Saîd b. Ebû Arûbe gibi âlimlerden öğrendi. Talebeleri ara-